

¹⁰ Промова Комісара Ради Європи з прав людини перед учасниками Всесвітнього саміту релігійних лідерів, Москва, 5 липня 2006 року// Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. <http://www.khpg.org/index.php?id=1223296568>.

Резюме

У контексті з'ясування основних пріоритетів розвитку права розглядається проблема ролі релігійних цінностей як основи розвитку права. Показано взаємодію релігії і права в умовах мінливої динаміки демократизації українського суспільства, обґрунтовано пріоритетні моральні принципи для побудови фундаменту, на якому ґрунтується і завдяки якому розвивається право.

Ключові слова: релігійні цінності, цінності права, мораль.

Резюме

В контексте определения основных приоритетов развития права рассматривается проблема роли религиозных ценностей как базиса развития права. Показано взаимодействие религии и права в условиях изменчивой динамики демократизации украинского общества, обоснованы приоритетные моральные принципы для строительства фундамента, на котором основывается и благодаря которому развивается право.

Ключевые слова: религиозные ценности, ценности права, мораль.

Summary

It is reviewed the issue of rule of religious values as a basis and grounds for law evolution in the context of definition of its main priorities. It is shown the correlation between the religion and the law in circumstances of possible dynamic of Ukrainian society democratization. It is обосновано the priority moral principles for developing pivot as a ground of law evolution.

Key words: «religion values», «values of law», «moral».

Отримано 26.10.2010

О. В. КУЦІПАК

Ольга Вікторівна Куціпак, аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

СТАНОВЛЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ПРАВОВЕ ЖИТТЯ» ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КАТЕГОРІЇ «ПРАВОВА СИСТЕМА»

Глобалізаційні та трансформаційні процеси, що відбуваються на терені становлення української державності, потребують ефективного наукового забезпечення. У зв'язку з цими змінами підвищуються вимоги до наукового обґрунтування та аналізу нових категорій, які набувають поширення в юридичній науці.

Однією з важливих категорій юридичної науки є категорія «правове життя», яка містить у собі елементи вже усталених юридичних понять.

Проблема правового життя в юриспруденції належить до маловивчених та дискусійних. Дослідження даної категорії є одним з перспективних напрямів юридичної науки, що потребує досконалого вивчення.

Формування правової державності, демократичного суспільства, подолання правового нігілізму, підвищення політико-правової активності і ініціативи громадян, дозволить реалізувати державні функції та складні соціально-економічні завдання. Зазначені фактори впливають на необхідність встановлення та існування правового життя, обумовлюють актуальність теми та необхідність аналізу зазначеного феномену на загальнотеоретичному рівні.

Метою даної статті є дослідження категорії «правове життя» у взаємодії з категорією «правова система».

Методологічну основу роботи складає сукупність наукових підходів: загальнонаукових і спеціально-наукових методів та принципів правового пізнання об'єктивної дійсності. У процесі дослідження було використано положення сучасної теорії пізнання і загальні положення теорії держави і права.

Питання «правового життя» та «правової системи» обговорюються в наукових колах та висвітлені у працях О. Малько, М. Магузова, В. Затонського, А. Михайлова, В. Трофимова, В. Бабаєва і В. Баранова, Н. Оніщенко, В. Шаповала, О. Скакун, В. Копейчикова, С. Алексеева.

Правове життя є багатогранною, багатоаспектною юридичною категорією. Її можна досліджувати через суміжні категорії як правова форма, правова культура, механізм правового регулювання, правова система та багато інших.

Підтримуючи ідею В. Бабаєва, слід відзначити, що найбільший інтерес і складність викликає саме проблема розмежувань категорій «правова система» і «правове життя»¹.

Цю ідею підтримав і В. Трофімов, який також вважає, що на особливу увагу заслуговує саме проблема співвідношення понять «правова система» і «правове життя»².

Тому, для більш ґрунтовного вивчення категорії «правове життя» необхідно її дослідити у співвідношенні з категорією «правова система», яка досліджується ще з XVII століття.

У порівнянні з категорією «правове життя» категорія «правова система» виникла набагато раніше і більш досконало вивчена.

У сучасній юридичній літературі пропонується широкий діапазон визначення категорії «правової системи».

Так, правова система, за словами французького вченого Ж. Карбоньє, являє собою зосередження різних юридичних явищ, що існують в суспільстві водночас на одному і тому ж просторі³.

Н. Магузов розглядає правову систему як багатоаспектне поняття, що відбиває всю сукупність юридичних явищ суспільства⁴. О. Скакун під правовою системою розглядає комплекс взаємопов'язаних та взаємозгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних, що виникають внаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правова свідомість, правова культура)⁵.

З розвитком правової теорії були визначені більш чіткі позиції щодо визначення поняття правової системи. Найбільш ґрунтовно дана категорія досліджена, на нашу думку, Н. Оніщенко, яка під правовою системою розуміє суб'єктивне, історично-закономірне правове явище, яке включає в себе взаємопов'язані, взаємозумовлені та взаємодіючі компоненти: право і законодавство, що втілює юридичні установи та юридичну практику, суб'єкти права та їх обов'язки, правовідносини та правову ідеологію. Слід зазначити, що дана категорія визначається як сукупність взаємодіючих елементів, що характеризується певними функціями, метою, завданнями⁶.

Категорія «правова система» отримала визнання в юридичній науці як особлива конструкція, що дозволяє аналізувати і оцінювати всю правову реальність, в її цілісному вигляді, а не окремі її компоненти. По-друге, саме в цій категорії, в порівнянні з іншими категоріями (правова дійсність, правова реальність), знайшла своє віддзеркалення відповідна філософсько-методологічна конструкція⁷.

Правова система містить цілий комплекс компонентів, який здійснює вплив на суспільні відносини і є стабілізуючим чинником суспільного життя⁸. Крім того, правова система втілює в себе безліч соціально-політичних, суспільно-економічних і політико-правових ідей відповідно до розвитку демократично-правової держави. А правове життя вбирає саме ключові принципи такої держави обумовлюючи можливість по оптимізації діяльності державно-політичних інститутів влади.

Проте, дане поняття не охоплює всі правові явища. Так, не можна віднести до правової системи суспільства правопорушення, правове виховання.

У порівнянні з «правовою системою» саме «правове життя» включає в себе не лише позитивні елементи, а й негативні, які існують у суспільному житті. Саме з негативними елементами право і правова система покликані боротися.

У зв'язку з цим викликає інтерес співвідношення «правового життя» та «правової системи». Перший термін, охоплює будь-які прояви соціального життя суспільства, як позитивні, так і негативні. Другий, акцентує увагу винятково на таких її фундаментальних функціональних елементах як: об'єктивне право, правова ідеологія, юридична практика.

Для об'єктивного дослідження «правової системи» та «правового життя», та їх взаємодії, необхідно виділити основні її елементи.

Поділяючи позицію О. Малька, можна виділити такі ознаки правового життя⁹: 1) правове життя є головною частиною та особливою різновидністю суспільного життя; 2) правове життя пов'язана з юридичними правилами поведінки та з їх юридичними наслідками; 3) правове життя є основою формування демократичного суспільства; 4) правове життя тісно пов'язане з економічним, політичним, культурним життям.

Отже, саме тому, правова система є ґрунтовною основою для вивчення правового життя. У зв'язку з цим поняття правове життя дозволяє набагато об'ємніше поглянути на інші категорії права (правову систему, правову сферу, правову форму, правову політику).

Правове життя є формою соціального життя, виражається переважно в правових актах і правовідносинах, характеризує специфіку і рівень правового розвитку певного суспільства, відношення суб'єктів до права та міру задоволення їх інтересів¹⁰.

Слід погодитися з думкою В. Затонського, який визначає правове життя, як відносно окрему, відособлену від інших видів життя сферу суспільства, яка впливає на економіку, політику, культуру, і проявляється у всіх цих сферах¹¹. Правове життя, як і правову систему, також необхідно розглядати через політичні, економічні чинники.

Важливим фактором у розуміння феномену правого життя є врахування не лише його позитивних (як вже зазначалося), а й негативних складових. Поділяючи точку зору О. Малька, до позитивних складових слід віднести: право у цілому, правову систему, механізм правового регулювання, правові акти, юридичні вчинки, юридичні факти, правовідносини, юридичну практику, правові свідомість і правову культуру, законність та правопорядок. Негативними складовими правого життя виступають злочини та інші правопорушення, зловживання правом¹².

Слід підкреслити, що правове життя як юридична категорія охоплює всю сферу буття права зі всіма вище перерахованими його проявами та чинниками.

Правове життя як феномен соціальної реальності є самодостатнім через свою автономність, оскільки через свої внутрішні джерела перетворює позитивне право в ефективний інструмент правової дії, встановлює необхідні комунікаційні зв'язки між самими соціальними суб'єктами і правовою нормою.

У найбільш загальному вигляді правове життя може бути визначене як ланка суспільного життя, яка забезпечує ефективне функціонування суспільства. Окрім того, правове життя є безперервним процесом діяльності суб'єктів, які спрямовують свої зусилля на вирішення юридично значущих задач за допомогою правових засобів¹³. Поруч із тим, необхідно погодитися, що правове життя – це також категорія, яка поєднує в собі не тільки свободу, а й примус, зумовлює не лише моноспрямованість права, а й реагує на постійні зміни в соціальному середовищі. Правове життя є тією категорією, яка враховує складність всієї соціальної структури.

У науковій літературі проблеми «правового життя» і «правової системи» зустрічаються різні точки зору відносно співвідношення цих двох понять. Одні стверджують, що «правова система» є категорія правознавства, яка охоплює всі юридичні явища та процеси. Інші, вважають, що «правова система» не відображає всіх сторін правового буття суспільства, і говорять про нову для теорії держави і права категорію «правове життя суспільства». Це пов'язано з тим, що правове життя містить негативні елементи. У зв'язку з цим не слід погоджуватися з думкою, З. Мельник, яка визначає, що правова система відбиває всю сукупність юридичних явищ, які існують у суспільстві¹⁴. З цією позицією слід не погодитися, так як правова система не включає в себе негативні, антиправові явища, адже включати саме ці елементи – прерогатива правового життя.

Крім того, головною стороною «правового життя» є його динамізм¹⁵. Завдяки цьому «правове життя» повинно виступати як організована частина суспільного життя, а інші категорії права – виконувати свої функції за своїм призначенням. Так, «правова система» повинна мати чіткі кордони, щоб виконувати покладені на неї функції і відповідати властивим їй принципам.

У юридичній літературі відмічено, що, будучи стороною правового життя, правова система з'являється як внутрішньо організована, динамічна цілісність, що складається з процесів, дій та вдосконалює правові явища і налагоджує взаємозв'язки між людьми¹⁶. Таким чином, правова система виступає нормативно-організуючою частиною правового життя і є віддзеркаленням правового життя.

Слід зауважити, що в кожній державі зі своєю правовою системою існує і своє «правове життя».

Так, правова система романо-германського типу (Німеччина, Франція, Італія, Росія, Україна) характеризується поділом права на приватне і публічне, матеріальне і процесуальне та галузі права. Основний суб'єкт правотворчості – державні органи. Аналіз дає змогу говорити, що у правових системах романо-германського типу в правовому житті суспільства (переважно в країнах континентальної Європи) ведучим є об'єктивне право, писане право, тобто законодавство, яке в основному базується на кодексах та регулюється на централізованому рівні. На перший план у таких країнах висунуті правові норми, які розглядаються як обов'язкові правила поведінки та відповідають вимогам справедливості. Правове життя у цих країнах має певні загальні межі. У цій же сім'ї пильна увага приділяється розробці цивільно-правових норм.

У правовій системі англо-американського типу (Англія, США, Канада і ін.) найважливішу роль відіграють догми права справедливості, а також звичай і доктрина.

У правових системах англосакського типу (США, Великобританія) в правовому житті суспільства основне значення має юридична практика і, перш за все, судовий прецедент. Так, якщо у країнах з романо-германською моделлю правових систем основними джерелами права є нормативно-правові акти, то у країнах з англосаксонською (англо-американською) моделлю поряд із нормативно-правовими актами важливе місце серед джерел права посідають судові прецеденти, не характерні для держав континентальної Європи й тих країн, що наслідували їхні правові системи, юридичне регулювання здійснюється на основі судових рішень.

У сучасних мусульманських державах провідну роль відіграє релігійна ідеологія. У зв'язку з цим, загалом, мусульманське право відображає сукупність юридичних, релігійних та морально-філософських елементів, і головною складовою частиною якого вважаються релігійні встановлення¹⁷. Мусульманське право впливає на сучасне правове життя країн Сходу, перш за все через правову ідеологію. У правових системах релігійно-традиційного типу в правовому житті суспільства ведучою є правова ідеологія.

Слід підтримати думку В. Шиянова, що окрім особливостей правового життя, характерних для тієї або іншої правової системи, існують інші бік правового життя в рамках конкретної національної системи. Тому, можна говорити про «національне правове життя»¹⁸. Отже, аналіз юридичної літератури свідчить, що кожній правовій системі притаманне своє правове життя.

Підводячи підсумки, слід відзначити, що «правова система» створює умови для раціонального протікання правового життя, забезпечуючи її стабільність, витіснення з нього негативних юридичних явищ. Іншими словами, вона по відношенню до правового життя грає організуючу роль. Будучи стороною правового життя, правова система являє собою внутрішньо організовану динамічну цілісність¹⁹.

Послідовне вирішення питання про місце категорії «правове життя» в юридичній науці може істотно вплинути на теоретичне осмислення ряду суміжних юридичних феноменів. Наприклад, дозволить уточнити або навіть переглянути наявні погляди на проблему правової системи, юридичної реальності та правового простору. Правове життя варто розглядати і як інтегрований об'єкт, який дозволить об'єднати формальну і змістовну сторону права, процес взаємодії різних типів суб'єктів права.

У категоріальному апараті юридичної науки поряд з категорією «правова система» важливе місце повинно належати категорії «правове життя». Дослідження даного феномену у взаємодії з «правовою системою» дасть можливість виокремити головні структурні елементи цих двох юридичних категорій.

- ¹ Бабаев В. К. Правовая жизнь в современной России: теоретико-методологический аспект / В. К. Бабаев // Государство и право. – 2007. – № 2. – С. 119.
- ² Трофимов В. В. Правовая жизнь в современной России: теоретико-методологический аспект / Трофимов В. В. – Саратов: Издательство ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2005 – 528 с. – С. 125.
- ³ Гегель Г. В. Ф. Сочинения : в 8 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1975. – Т. 1: Философия религии. – 1965. – 532 с. – С. 275.
- ⁴ Матузов Н. И. Правовая система развитого социализма / Н. И. Матузов // Современное государство и право. – 1983. – № 1. – С. 18.
- ⁵ Скакун О. Ф. Теорія держави і права / Скакун О. Ф. – Харків: Консум, 2000. – 656 с. – С. 258.
- ⁶ Оніщенко Н. М. Правовая система: проблемы теории / Оніщенко Н.М. – К.: Институт держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2002. – 352 с. – С. 37.
- ⁷ Трофимов В. В. Вказана праця.
- ⁸ Оніщенко Н. М. Вказана праця. – С. 286, 288.
- ⁹ Малько А. В. Категория «правовая жизнь»: проблемы становления / А. В. Малько // Государство и право. – 2001. – № 5. – С. 5.
- ¹⁰ Там само. – С. 5.
- ¹¹ Затонський В. А. Правовая активность как способ правовой жизни объект правовой политики: позитив и негатив / В. А. Затонський // Правовая политика и правовая жизнь. – 2005. – № 2. – С. 33-34.
- ¹² Малько А. В. Вказана праця. – С. 7.
- ¹³ Там само. – С. 6.
- ¹⁴ Мельник З. Правова система: теоретичні питання / Зоя Мельник // Юридичне Україна. – 2005. – № 11 (35). – С. 8.
- ¹⁵ Оніщенко Н. М. Вказана праця. – С. 129.
- ¹⁶ Кухарчук Т. В. Правовая система и система законодательства: автореферат диссертации на кандидата юридических наук: спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история учений о праве и государстве» / Т. В. Кухарчук. – Москва, 1998. – 233 с.
- ¹⁷ Алексеев С. С. Общая теория права; учеб. – 2-е изд., пре раб и доп. / Алексеев С. С. – М.: ТК Велби, Проспект, 2008. – 576 с. – С91.
- ¹⁸ Шиянов В. А. Правовая система и правовая жизнь общества: теоретический аспект взаимодействия: диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук: 12.00.01 / Шиянов Владимир Алексеевич. – Москва, 2008. – 179 с.
- ¹⁹ Там само.

Резюме

У статті розкрито теоретичний аспект пізнання двох юридичних категорій: «правове життя» і «правова система». Проаналізовано ці категорії та їх взаємозв'язок і взаємозалежність.

Ключові слова: категорія, правове життя, правова система, взаємозв'язок, взаємозалежність.

Резюме

В статье раскрыто теоретический аспект двух юридических категорий: «правовая жизнь» и «правовая система». Проанализированы эти категории, их взаимосвязь и взаимозависимость.

Ключевые слова: категория, правовая жизнь, правовая система, взаимосвязь, взаимозависимость.

Summary

Theoretical aspect of two legal categories: «the legal life» and «legal system» is opened and also it is analysed these categories, their interrelation and interdependence.

Key words: a category, legal life, legal system, interrelation, interdependence.

Отримано 15.09.2010

О. В. МОСКАЛЮК

Олександр Володимирович Москалюк, асистент кафедри Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗМІСТОВНОГО ТА ТЕМПОРАЛЬНОГО ПРИНЦИПІВ ПОДОЛАННЯ КОЛІЗІЙ НОРМ ПРАВА: ТРАДИЦІЙНИЙ ТА НОВІТНІ ПІДХОДИ

Колізії норм права зумовлюють необхідність їх подолання в юридичній практиці, тобто необхідність здійснити вибір однієї з двох норм, які перебувають в суперечності з метою вирішення конкретних життєвих